

Zamonaviy ta'lim tizimida ITD ishlab chiqishda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. White R. (2021) ta'kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ITDning samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda<sup>[24]</sup>. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** ITDni boshqarish va monitoring qilish uchun maxsus dasturiy ta'minotlardan foydalanish.
- **Interaktiv vositalar:** Interaktiv taxtalar, virtual reallik va o'yinli metodlar orqali o'quv jarayonini qiziqarli qilish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni mahalliy ta'lim muhitiga moslashtirish.
- **Sun'iy intellekt (AI):** O'quvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilish va moslashtirilgan dasturlarni avtomatlashtirish uchun AI vositalaridan foydalanish<sup>[25]</sup>.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ITD ishlab chiqishning samaradorligini oshiradi<sup>[26]</sup>.

### **Xulosa**

Individual ta'lim dasturlari intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Diagnostika, maqsadlarni belgilash, strategiyalarni tanlash, dastur mazmunini shakllantirish, dasturni amalga oshirish va monitoring kabi bosqichlar ITDning tizimli va samarali bo'lishini ta'minlaydi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ITDning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ITD ishlab chiqishning mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

### **3.5. Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash mezonlari**

Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash jarayonining muvaffaqiyatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Samaradorlikni baholash mezonlari ta'lim jarayonining samarasini o'lchash, o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish va ta'lim strategiyalarini takomillashtirish imkonini beradi. Ushbu bo'limda maxsus ta'limda samaradorlikni baholashning mohiyati, asosiy mezonlari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi.

Bo‘limning maqsadi – maxsus ta’limda samaradorlikni baholash mezonlarini chuqur tahlil qilish va ularning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi o‘rnini aniqlashdir.

### **Maxsus ta’limda samaradorlikni baholashning mohiyati**

Maxsus ta’limda samaradorlikni baholash ta’lim jarayonining maqsadlarga muvofiqligini, o‘quvchilarning rivojlanish darajasini va ta’lim strategiyalarining samarasini aniqlashga qaratilgan tizimli jarayondir. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, samaradorlikni baholash “o‘quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini o‘lchash va ta’lim jarayonini optimallashtirish uchun asos yaratadi”[<sup>1</sup>]. Bu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning ta’lim jarayonida erishgan yutuqlarini baholash.
- Ta’lim dasturlari va metodlarining samaradorligini aniqlash.
- O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos tuzatishlar kiritish.
- Ta’lim jarayonining ijtimoiy va psixologik ta’sirini tahlil qilish[<sup>2</sup>].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, samaradorlikni baholash oligofrenopedagogik faoliyatda muhim ahamiyatga ega, chunki u ta’lim jarayonining natijalarini aniqlash va o‘quvchilarning rivojlanish traektoriyasini kuzatish imkonini beradi[<sup>3</sup>].

### **Samaradorlikni baholashning asosiy mezonlari**

Maxsus ta’limda samaradorlikni baholash bir nechta asosiy mezonlarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayeov B.X. (2014) quyidagi mezonlarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Kognitiv rivojlanish mezonlari:** Xotira, diqqat, fikrlash va nutq kabi kognitiv jarayonlardagi o‘zgarishlar.
2. **Emotsional rivojlanish mezonlari:** O‘quvchilarning psixologik barqarorligi va o‘ziga ishonch darajasi.
3. **Ijtimoiy rivojlanish mezonlari:** Tengdoshlar bilan muloqot qilish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalari.
4. **Funksional ko‘nikmalar mezonlari:** Mustaqil hayot kechirish va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatlari.
5. **Ta’lim jarayonining samaradorlik mezonlari:** Ta’lim dasturlari va metodlarining maqsadlarga muvofiqligi[<sup>4</sup>].

#### **1. Kognitiv rivojlanish mezonlari**

Kognitiv rivojlanish mezonlari o‘quvchilarning xotira, diqqat, fikrlash va nutq kabi kognitiv jarayonlardagi yutuqlarini baholashga qaratiladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu mezonlar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib, ularning o‘quv jarayonidagi

muvaffaqiyatini o‘lchashda muhim rol o‘ynaydi<sup>[5]</sup>. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Xotira:** Ma’lumotlarni eslab qolish va qayta tiklash qobiliyatidagi o‘zgarishlar.
- **Diqqat:** Diqqatni jamlay olish va uzoq muddatli konsentratsiya qobiliyati.
- **Fikrlash:** Mantiqiy va muammo hal qilish ko‘nikmalarining rivojlanishi.
- **Nutq:** So‘z boyligi, artikulyatsiya va muloqot qobiliyatlarining yaxshilanishi<sup>[6]</sup>.

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi kognitiv rivojlanishni baholashda muhim asos sifatida qaraladi, chunki u o‘quvchilarning potentsial imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi<sup>[7]</sup>.

## 2. Emotsional rivojlanish mezonlari

Emotsional rivojlanish mezonlari o‘quvchilarning psixologik barqarorligi, o‘ziga ishonch darajasi va emotsional moslashuvini baholashga qaratiladi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, emotsional rivojlanish intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim omil bo‘lib, ularning ta’lim jarayoniga faol ishtirok etishiga ta’sir qiladi<sup>[8]</sup>. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Psixologik barqarorlik:** Stress va tashvish darajasining kamayishi.
- **O‘ziga ishonch:** O‘quvchilarning o‘z qobiliyatlariga ishonchi va o‘zini anglash darajasining oshishi.
- **Emotsional moslashuv:** O‘quvchilarning ta’lim muhitiga moslashishi va ijobiy munosabatlar shakllantirishi<sup>[9]</sup>.

## 3. Ijtimoiy rivojlanish mezonlari

Ijtimoiy rivojlanish mezonlari o‘quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini baholashga qaratiladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, ijtimoiy rivojlanish intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda muhim rol o‘ynaydi<sup>[10]</sup>. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Muloqot ko‘nikmalari:** Tengdoshlar va kattalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.
- **Guruhdagi ishtirok:** Guruh mashg‘ulotlarida faol ishtirok etish va hamkorlik qilish.
- **Ijtimoiy moslashuv:** Jamiyatdagi qoidalar va normalarga rioya qilish qobiliyati<sup>[11]</sup>.

#### 4. Funksional ko'nikmalar mezonlari

Funksional ko'nikmalar mezonlari o'quvchilarning mustaqil hayot kechirish va kundalik vazifalarni bajarish qobiliyatlarini baholashga qaratiladi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, bu mezonlar intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatda mustaqil faoliyat yuritishga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega<sup>[12]</sup>. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **O'z-o'ziga xizmat qilish:** Shaxsiy gigiena, kiyim-kechak va ovqatlanish bilan bog'liq ko'nikmalar.
- **Kundalik vazifalar:** Oddiy uy ishlari va mas'uliyatlarni bajarish qobiliyati.
- **Kasbiy ko'nikmalar:** Oddiy mehnat faoliyati va hunarmandchilik ko'nikmalarining rivojlanishi<sup>[13]</sup>.

#### 5. Ta'lim jarayonining samaradorlik mezonlari

Ta'lim jarayonining samaradorlik mezonlari ta'lim dasturlari va metodlarining maqsadlarga muvofiqligini baholashga qaratiladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu mezonlar ta'lim jarayonining tizimli va samarali bo'lishini ta'minlaydi<sup>[14]</sup>. Bu mezonlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Dastur maqsadlariga erishish:** Ta'lim dasturlari orqali belgilangan maqsadlarga erishish darajasi.
- **Metodlarning samaradorligi:** Qo'llanilgan pedagogik metodlarning o'quvchilar rivojlanishiga ta'siri.
- **Resurslardan foydalanish:** Ta'lim jarayonida mavjud resurslarning samarali qo'llanilishi<sup>[15]</sup>.

#### Samaradorlikni baholash usullari

Samaradorlikni baholash bir nechta usullar orqali amalga oshiriladi. Jurayev B.T. (2020) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Test va so'rovnomalar:** Kognitiv va emotsional rivojlanishni baholash uchun maxsus testlar va so'rovnomalar.
2. **Kuzatuv usuli:** O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligi va xulq-atvorini kuzatish.
3. **Portfel usuli:** O'quvchilarning yutuqlari va rivojlanish dinamikasini hujjatlashtirish.
4. **Ota-onalar va mutaxassislar bilan suhbat:** O'quvchilarning rivojlanishi haqida qo'shimcha ma'lumot yig'ish.
5. **Korreksion mashg'ulotlar natijalarini tahlil qilish:** Korreksion dasturlarning ta'sirini baholash<sup>[16]</sup>.

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari samaradorlikni baholashda muhim asos sifatida qaraladi, chunki ular kognitiv jarayonlarning rivojlanishini aniqlash uchun maxsus testlar va metodlarni taklif qiladi<sup>[17]</sup>.

### **Samaradorlikni baholashning ahamiyati**

Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, samaradorlikni baholash ta'lim jarayonining samarasini o'lchash va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos tuzatishlar kiritish imkonini beradi<sup>[18]</sup>. Baholashning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** Baholash o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa ta'lim strategiyalarini moslashtirish imkonini beradi.
2. **Rivojlanishni kuzatish:** Kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish dinamikasini monitoring qilish.
3. **Ta'lim sifatini oshirish:** Ta'lim dasturlari va metodlarining samaradorligini baholash orqali jarayonni takomillashtirish.
4. **Ijtimoiy integratsiya:** O'quvchilarning jamiyatga moslashuvini ta'minlashda baholashning muhim o'rni<sup>[19]</sup>.

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi samaradorlikni baholash mezonlarining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki ular intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilishda muhim rol o'ynaydi<sup>[20]</sup>.

### **Samaradorlikni baholashdagi muammolar va yechimlar**

Samaradorlikni baholash jarayonida bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan mezonlarning yetishmasligi:** Maxsus ta'limda samaradorlikni baholash uchun yagona standartlar va metodikalar mavjud emas.
2. **Resurslarning cheklanganligi:** Zamonaviy baholash jihozlari va dasturiy ta'minotlarning yetishmasligi.
3. **Malaka oshirish imkoniyatlarining kamligi:** Pedagoglar uchun samaradorlikni baholash bo'yicha maxsus treninglar soni cheklangan.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda salbiy munosabatlar baholash jarayoniga to'sqinlik qiladi<sup>[21]</sup>.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Samaradorlikni baholash uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.

2. **Resurslarni ko‘paytirish:** Maxsus ta‘lim muassasalarini zamonaviy baholash jihozlari va dasturiy ta‘minotlar bilan ta‘minlash.
3. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Samaradorlikni baholash bo‘yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o‘tkazish<sup>[22]</sup>.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta‘lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa samaradorlikni baholash mezonlarini rivojlantirishda muhim qadamdir<sup>[23]</sup>.

### **Samaradorlikni baholashda zamonaviy yondashuvlar**

Zamonaviy ta‘lim tizimida samaradorlikni baholashda innovatsion yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta‘kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt samaradorlikni baholashda aniqlik va samaradorlikni oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda<sup>[24]</sup>. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli baholash vositalari:** Kompyuterlashtirilgan testlar va dasturiy ta‘minotlar yordamida kognitiv va emotsional holatni baholash.
- **Sun‘iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va baholashni avtomatlashtirish.
- **Interaktiv platformalar:** O‘quvchilarning yutuqlarini real vaqtda kuzatish uchun interaktiv vositalardan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy baholash metodlarini mahalliy ta‘lim muhitiga moslashtirish<sup>[25]</sup>.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta‘lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa samaradorlikni baholashning samarasini oshiradi<sup>[26]</sup>.

### **Xulosa**

Maxsus ta‘limda samaradorlikni baholash mezonlari intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Kognitiv, emotsional, ijtimoiy rivojlanish, funksional ko‘nikmalar va ta‘lim jarayonining samaradorlik mezonlari ta‘limning natijalarini aniqlashga yordam beradi. O‘zbekistonda maxsus ta‘lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta‘lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, samaradorlikni baholash mezonlarining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar samaradorlikni baholashning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.